

Konferencija

REKE i INDUSTRIJSKO NASLEĐE –

Mogućnosti (Re)aktivacije napuštenih industrijskih objekata u Srbiji: IZAZOVI i PRAKSE

Poslednjih decenija veliki broj napuštenih industrijskih objekata širom Evrope uspešno je revitalizovan tako što je u arhitektonskom smislu adaptiran, ožvljen novim sadržajima i prenamenjen za nove funkcije i novu upotrebu. Na žalost, osim nepovezanih i sporadičnih inicijativa, u Srbiji, pa i u Beogradu, praksa kvalitetne zaštite i uključivanja objekata industrijskog nasleđa u društveno-ekonomski razvoj lokalnih zajednica još uvek nije ustanovljena. Sve je izraženija pretnja da će napušteni industrijski objekti na teritoriji cele zemlje, od kojih je većina prepuštena fizičkom propadanju i devastaciji i čiji kulturno-istorijski značaj u većini slučajeva nije na propisan način valorizovan, biti nepovratno izgubljeni za zajednicu kojoj pripadaju.

Svesne postojeće potrebe i sa željom da podstaknemo odgovorniji odnos stručne ali i najšire javnosti u odnosu na oblast industrijskog nasleđa, organizovale smo 17. i 18. septembra 2007. godine u Beogradu međunarodnu konferenciju sa temom „Reke i industrijsko nasleđe — Mogućnosti (re)aktivacije napuštenih industrijskih objekata u Srbiji: izazovi i prakse“. Kao deo zvaničnog programa manifestacije *Dani evropske baštine 2007* konferencija je bila realizovana u saradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture Pančevo i udruženjima Kulturni front, Asocijacija za rehabilitaciju kulturnog nasleđa ARCH i Europa Nostra, a pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Republike Srbije, Grada Beograda, Ambasade Republike Francuske i Opštine Pančevo. U fokusu konferencije su bila domaća i strana iskustva u domenu valorizacije i reutilizacije industrijskog nasleđa, kako u kulturne / neprofitne, tako i u komercijalne / profitne svrhe.

Učesnici konferencije su bili profesionalci/ke aktivni/e u oblasti zaštite, valorizacije i revitalizacije industrijskog nasleđa iz cele Republike Srbije, čiji se profil kretao od predstavnika/ca relevantnih ustanova i organizacija iz Srbije, preko kulturnih i turističkih agenata i operatera, arhitekata, urbanista, stručnjaka u oblasti upravljanja nasleđem i drugim relevantnim oblastima, do predstavnika državne uprave i lokalnih samouprava.

Konferencija je okupila i veliki broj referenata, stručnjaka iz zemlje, zemalja u najbližem okruženju, kao i evropskih zemalja koje imaju bogato industrijsko nasleđe i dugu tradiciju njegove revitalizacije: Prof. Dr Wolfgang Ebert, ERIH (Nemačka); John Rodger, Blaenavon Industrial Landscape WHS (Velika Britanija); Fazette Bordage, Mains d'Oeuvres/Artfactories (Francuska); Angus Fowler, Europa Nostra (Nemačka); Prof. Dr Irina Subotić, Europa Nostra Srbija; Tadej Brate, Zavod za zaštitu spomenika kulture (Slovenija); Miljenko Smokvina, Pro Torpedo Rijeka (Hrvatska); Tamas Loky, SÍN Culture Centre (Mađarska); Milan Ivanovski i Mile Velčovski, Nacionalni konzervacijski centar (Makedonija); Mr Rifat Kulenović, Muzej nauke i tehnike (Srbija); Aleksandar Stanojlović, Jugo cikling kampanja (Srbija); Prof. Dr Nađa Kurtović-Folić, Arhitektonski fakultet u Beogradu (Srbija); Mr Žaklina Gligorijević, Urbanistički zavod Beograd (Srbija); Mr Mirjana Đekić, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture (Srbija); Mirjana Andrić, Zavod za zaštitu spomenika kulture Kragujevac (Srbija); Aleksandra Trifković, Ivana Volić i Sonja Prentović, Fakultet za sport i turizam, Novi Sad (Srbija); Jelena Živković, Arhitektonski fakultet u Beogradu (Srbija); Prof. Dr Ružica Bogdanović, Društvo urbanista Beograda (Srbija); Jovan Blat, Centar za likovnu i primenjenu umetnost Terra, Kikinda (Srbija); Marijana Cvetković, NVO Stanica (Srbija); Neda Knežević, NVO ARCH (Srbija); Snežana Večanski, Zavod za zaštitu spomenika kulture Pančevo (Srbija); Maja Šotra, DIN/FILIP MORIS (Srbija); Borislav Šurdić, Ministarstvo kulture Republike Srbije; Dragana Zeljković, Gradsko veće Grada Beograda (Srbija); Ana Sofrenović, dramska umetnica (Srbija); Gordana Plamenac, Turistička organizacija Srbije; Katarina Živanović, Kulturni centar REX (Srbija); Prof. Dr Milena Dragičević-Šešić, Univerzitet umetnosti Beograd (Srbija).

U tekstu koji sledi sadržani su zaključci, identifikovani problemi i izvedene preporuke, do kojih su učesnici konferencije došli u toku dvodnevog rada. Posebno značajan doprinos izvođenju zaključaka i formulisanju preporuka pružili su rezultati panel diskusije „Mogućnosti (re)aktivacije napuštenih industrijskih objekata u Srbiji“ koja je održana u okviru konferencije. Izveštaj se zasniva na audio i pisanom materijalu koji je zabeležen u toku konferencije.

N.B. Dokument je u fazi izrade, te su sve sugestije, korekcije i/ili ukazivanje na eventualne greške dobrodošle.

Nadamo se vašem doprinosu u sastavljanju finalnog dokumenta kao prvog koraka u prelaženju puta do (re)aktivacije napuštenih industrijskih objekata u Beogradu i Srbiji.

Zaključci:

Evropska vrednost industrijskog nasleđa

- Industrijalizacija XIX veka je u celoj Evropi značila modernizaciju i ulazak u savremeno doba. U datom kontekstu, industrijsko nasleđe predstavlja bitan element savremenog evropskog identiteta.
- Ključni problemi identifikovani u oblasti industrijskog nasleđa i vezani za njegovu kvalitetnu eksploataciju ne predstavljaju specifičnost za Srbiju već su karakteristični i prisutni u gotovo svim zemljama u okruženju.
- Poseban značaj industrijskog nasleđa u Srbiji ogleda se u činjenici da ono predstavlja deo evropskog nasleđa i sećanja jer su objekte u velikom broju slučajeva gradili graditelji iz različitih evropskih zemalja (Jevreji, Česi i mnogi drugi) koji su početkom XX veka dolazili u Srbiju kako bi pomogli njenim građanima u građenju i doprineli razvoju novog društva. Stoga se industrijsko nasleđe Srbije može posmatrati i kao materijalno svedočanstvo kulturne raznovrsnosti ove sredine, ali i veza sa evropskim i svetskim kulturnim nasleđem.

Neophodnost međusektorske saradnje

- Uprkos činjenici da u Srbiji postoje određene inicijative i uspešni primeri projekata u oblasti revitalizacije industrijskog nasleđa, čija je realizacija uključivala i podrazumevala učešće civilnog, privatnog i javnog sektora, ta povezanost i saradnja bi svakako morala biti konzistentnija i uspostavljena na dugoročnijim ciljevima.
- Iskustva i brojni primeri dobre prakse iz cele Evrope pokazuju da se projekti kvalitetne revitalizacije industrijskog nasleđa zasnivaju na međusektorskim partnerstvima i da njihova uspešna realizacija zahteva uključivanje i saradnju javnog, privatnog i civilnog sektora, kao i da je podrška državnih organa vlasti neophodna. Državna vlast bi trebalo da ima ključnu ulogu u ovakvim procesima, ona je ta koja procenjuje u kakve projekte je najbolje investirati, šta je od najvećeg interesa za grad/zemlju.

Modernizacija zakonske regulative i postojećih standarda

- Proces revitalizacije industrijskog nasleđa je u Srbiji na samom početku i može se smatrati pravim trenutkom za ustanovljavanje principa i standarda koji će omogućiti kvalitetan razvoj oblasti industrijskog nasleđa.
- Usklađivanje postojećih standarda i regulative u skladu sa onima koji su već prihvaćeni u zemljama EU, kao i uvođenje novih, savremenih standarda u oblast zaštite i revitalizacije industrijskog nasleđa predstavlja jedno od mogućih rešenja za unapređenje oblasti i prvih koraka u intenziviranju datog procesa.
- Prva faza u procesu revitalizacije spomenika industrijske kulture jeste sastavljanje liste postojećih spomenika, a zatim valorizacija koju bi trebalo da sprovedu državne institucije zaštite kulturnog nasleđa. Sledeću fazu predstavlja oživljavanje spomenika različitim adekvatnim sadržajima.

Kulturna politika

- Za trenutnu lošu situaciju u oblasti industrijskog nasleđa odgovornost snosi i Vlada zbog nepostojanja jasno definisane kulturne politike koja bi stvorila situaciju i stimulatивно okruženje za razvoj oblasti industrijskog nasleđa, grdaske i opštinske vlasti zbog nedovoljnog prepoznavanja značaja industrijskog nasleđa i njegove aktivacije u lokalnom razvoju, različite nacionalne i lokalne institucije zbog inertnog odnosa u odnosu na afirmaciju značaja industrijskog nasleđa i često neadekvatnog bavljenja ovim segmentu kulturnog i graditeljskog nasleđa, ali i svi građani koji bi većim ličnim angažovanjem mogli značajno da doprinesu integraciji industrijskog nasleđa u život lokalne zajednice.
- Elementarna potreba i preduslov razvoja i unapređenja oblasti industrijskog nasleđa je veća informisanost najšire javnosti o njegovom značaju i potencijalima, veća transparentnost u delovanju institucija i omogućavanje višeg stepena participacije građana.

- Postojanje određenog posredničkog tela koje bi povezivalo sve sektore društva i različite inicijative predstavlja jedan od mogućih instrumenata kojim bi se pokrenuo razvoj oblasti industrijskog nasleđa.
- Za uspešnu realizaciju projekata revitalizacije industrijskih objekata neophodno je uključivanje evropskih fondova, što, s druge strane, zahteva sinhronizovano delovanje različitih aktera u zemlji, kao i pažljivo planiranje i usmeravanje investicija koje dolaze u Srbiju na dugoročne potrebe i ciljeve. Takođe, potrebne su inicijative koje neće biti povremene i slučajne, već dobro isplanirane, kontinuirane i s konkretnim rezultatima.
- Opređenje i spremnost Ministarstva kulture RS da podrži projekte koji su usmereni na revitalizaciju industrijskog nasleđa, potvrđuje i činjenica da je kao jedna od dve kategorije ugroženog nasleđa u Srbiji u izveštaj za Savet Evrope uključeno industrijsko nasleđe, tako što su se na listi prioriteta intervencija, među ostalima, našli i sledeći lokaliteti: Senjski rudnik, stara industrijska zona u Pančevu i termoelektrana „Snaga i svetlost“.
- Informisanost najšire, ali i stručne javnosti o industrijskom nasleđu je još uvek nedovoljno visok, mada, sada već postoji određen broj naučnih teza u oblasti industrijske arheologije i nasleđa.

Uključivanje lokalne zajednice i građanske inicijative

- Industrijsko nasleđe može imati brojne i različite funkcije i namene, ali njegova uloga u opštem razvoju zajednice najviše zavisi od potreba i prioriteta njenih predstavnika i njihove odluke o nameni koja će na najbolji način doprineti zadovoljavanju njihovih potreba i ostvarivanju zajedničke koristi.
- Beograd ima bogato i raznovrsno industrijsko nasleđe koje može biti iskorišćeno za višestruke namene. Postoje delovi grada (npr. GO Čukarica kao jedno od predgrađa Beograda) koji danas predstavljaju mesta kolektivnog sećanja vezanih za industrijsko nasleđe i to je ono što bi moglo da bude najjači stimulan procesu revitalizacije industrijskog nasleđa.
- U prošlosti su bile pokrenute određene inicijative i postojale su organizacije koje su radile na skretanju pažnje javnosti o značaju i razvojnom potencijalu industrijskog nasleđa. Npr. za vreme postojanja SFRJ bilo je organizacija i udruženja koje su svojim nastojanjima da ukažu na značaj objekata/zgrada koje mogu u jednom trenutku postati vredne za celo društvo obuhvatili i industrijsko nasleđe. Na žalost, bilo je i mnogo neuspešnih pokušaja i mnoge od ovih zgrada nisu prepoznate kao potencijal u ostvarivanju koristi za celo društvo.
- U Srbiji postoji veliki broj napuštenih objekata koji su nekada služili potrebama različitih industrija, i koji su, usled njihovog izumiranja, postepeno izgubili prvobitne funkcije, a od čije bi revitalizacije korist mogla da ima cela lokalna zajednica.

Zaštita graditeljskog nasleđa

- Kada se govori o prenameni i ponovnoj upotrebi objekata kao jednom od mogućih koncepata zaštite i revitalizacije graditeljskog nasleđa, u okviru industrijskog nasleđa mogu se razlikovati dve osnovne kategorije: zgrade i kompleksi koji su još uvek u upotrebi i oni objekti koji nisu više u upotrebi i u kojima nema žive industrije i koji mogu dobiti novu namenu u skladu s potrebama i interesom zajednice. Na teritoriji cele Srbije postoji određen broj industrijskih kompleksa koji više ne služe industrijama u čijoj su funkciji prvobitno sagrađeni, u koje godinama nije investirano i koje ne samo da nisu više operativne već su prepuštene fizičkom propadanju (npr. čest je slučaj da su objekti stari i preko 100 godina) Ovakvi primeri pokreću brojna pitanja vezana, pre svega, za pronalaženje najboljeg načina i rešenja za njihovu zaštitu, ali i za utvrđivanje realnih potreba, razloga i potencijala za njihovu transformaciju i prenamenu.
- U razvijenim zemljama projekti usmereni na revitalizaciju industrijskog nasleđa smatraju se projektima koji doprinose zaštiti i održivosti životne sredine, dok je koncept recikliranja, adaptacije, prenamene i ponovne upotrebe napuštenih objekata usvojen kao opšteprihvaćen model ispunjavanja osnovne misije sektora kulture u oblasti nasleđa, a to je da se zgrada/objekat koji predstavlja spomenik kulture na adekvatan način zaštiti i revitalizuje.

Industrijsko nasleđe i kulturni turizam

- Industrijsko nasleđe može da predstavlja značajan potencijal i u razvoju turizma u Srbiji, kao kulturni resurs čije bi uključivanje u turističku ponudu doprinelo njenoj atraktivnosti i obogaćivanju sadržajima koji ne spadaju u kategoriju tipičnih turističkih aktivnosti. U prilog istoj tezi govori i teza da je na našem tržištu sve veći broj velikih kompanija koje organizuju različite aktivnosti za svoje poslovne partnere i zaposlene, događaje koji traže neuobičajeno okruženje, atipično i originalno koje će poboljšati imidž kompanije ili motivisati zaposlene da učine nešto za unapređenje kompanije.
- Razvoj kulturnog turizma na globalnom nivou svedoči o njegovom značaju i doprinosu kako revitalizaciji industrijskog nasleđa i ostvarivanju njegove ekonomske održivosti, tako i opštem socio-ekonomskom razvoju regiona i lokalnih zajednica. Stoga razvoj kulturnog turizma predstavlja jedan od instrumenta i mogućih rešenja za kvalitetnu revitalizaciju i iskorišćavanje potencijala industrijskog nasleđa u opštem socio-ekonomskom razvoju.

Problemi/potrebe:

- Nepostojanje jasne i stimulativne zakonske regulative u oblasti revitalizacije industrijskog nasleđa koja bi omogućila njen brz razvoj i unapređenje;
- Nepostojanje kvalitetnog, sistematičnog i sveobuhvatnog sistema zaštite i revitalizacije industrijskog nasleđa već se bavljenje ovom oblašću svodi na pojedinačne, najčešće nepovezane inicijative i lični entuzijazam pojedinaca;
- U Srbiji nikada nije sprovedeno sveobuhvatno istraživanje, arhiviranje i valorizacija industrijskog nasleđa;
- Istraživanja kulturnih potreba koja bi olakšala i omogućila određivanje novih namena i funkcija revitalizovanih objekata, a koja su do sada više puta sprovedena, više su pokazatelj diskrepance u odnosu na ono što je u realnosti urađeno;
- Nepostojanje strategije, kao ni političke ni kulturne vizije koje bi omogućile kvalitetan i efikasan razvoj oblasti industrijskog nasleđa;
- Nepostojanje ovlašćenog tela koje bi u kontinuitetu povezivalo, podsticalo na delovanje i pružalo podršku različitim inicijativama i akterima u procesu revitalizacije industrijskog nasleđa ni na jednom nivou vlasti;
- Nepostojanje dugoročnih međusektorskih partnerstava i saradnje, kao ni zajedničkog delovanja institucija relevantnih za zaštitu i revitalizaciju industrijskog nasleđa;
- Nепрепознавање вредности и потенцијала појединих индустријских комплекса и конструкција насталих у периоду СФРЈ услед општеприсутног негативног односа према свему што је настало у време социјалистичког периода, а који представљају значајне ресурсе не само за сектор културе већ и за сектор туризма;
- Neregulisani vlasnički odnosi predstavljaju najčešću prepreku u razvoju industrijskog nasleđa, kao i jedan od ključnih razloga stagnacije u procesu revitalizacije napuštenih industrijskih kompleksa, njihovoj prenameni i ponovnoj upotrebi;
- Izražena potreba za kreativnim građevinskim instalacijama koje će napraviti vezu između nasleđa prošlosti i savremenih potreba je, pre svega, prisutna kod mladih ljudi koji su dovoljno kreativni i sposobni da unesu inovacije u svoje okruženje, ali u većini slučajeva nedovoljno informisani o značaju i potencijalima industrijskog nasleđa u tom kontekstu;
- Nепрепознавање индустријског наслеђа као веома значајног сегмента културног наслеђа, као дела културног идентитета који поседује велики развојни потенцијал;
- Nepostojanje zakonske regulative u domenu partnerstava između privatnog, javnog i civilnog sektora;

- Nepostojanje strateških planova koji bi identifikovali prioritete i odredili najadekvatnije načine intervencije širom cele zemlje;
- Neupoznatost najšire javnosti s postojanjem kategorije industrijskog nasleđa, stepenom njegove ugroženosti i marginalizovanosti i, kao krajnji rezultat, nesagledavanje potrebe i mogućnosti da se ono oživi i koristi za različite namene;
- Nemotivisanost građana za vođenje ili učešće u bilo kakvoj aktivnosti u ovoj oblasti;
- Nepostojanje većeg broja naučnih časopisa koji se bave temom zaštite i revitalizacije industrijskog nasleđa, časopisa koji će tretirati različite inicijative i pristupe u oblasti zaštite industrijskog nasleđa;
- Pristup velikom broju spomenika/zgrada industrijskog nasleđa veoma je otežan/gotovo nemoguć, što u velikoj meri ograničava stručnjake, motivisane studente i ostale relevantne pojedince da se upoznaju s ovim segmentom nasleđa i usporava pokretanje inicijativa za njegovu revitalizaciju.

Preporuke:

- U cilju omogućavanja razvoja oblasti industrijskog nasleđa neophodno je kreiranje i usvajanje konkretnog dokumenta koji će dovesti do promena u postojećem sistemu zaštite;
- Potrebno je identifikovati i evidentirati sva zdanja koja bi mogla da budu od izuzetnog značaja kao kulturna baština i kojima je potrebna intervencija, zatim sprovesti analizu za šta bi mogla da se koriste ta zdanja. Na taj način bi se sagledalo koje bi sve zgrade mogle da budu obuhvaćene strateškim planom razvoja. Potom je neophodno ustanoviti kategorije u okviru industrijskog nasleđa i razviti kriterijume očuvanja na osnovu tih kategorija – ustanoviti tip zgrade, istorijski period/stil koji predstavlja, da li вреди da se očuva i da li može da se koristi u različite svrhe;
- Prvi korak u procesu revitalizacije industrijskog nasleđa je sprovođenje istraživanja istorijskih podataka, ali i terenskog istraživanja samih zgrada/objekata u cilju utvrđivanja značaja i kulturno-istorijske valorizacije. Sledeći korak je zaštita, jer da bi se zgrada kasnije koristila važno ju je pre svega adekvatno zaštititi. Međutim, samo započinjanje datog procesa u Srbiji zahteva ustanovljavanje određenih disciplina i obrazovnih programa koji bi proizveli kadrove i stručnjake adekvatnih profila.
- Potrebno je izgraditi integrativan pristup oblasti industrijskog nasleđa, izgraditi veze između različitih profesija, sektora, institucija i to već na nivou samog sistema obrazovanja, što bi značilo da treba uvesti nove programe bazirane na principu interdisciplinarnosti. Takođe, potrebno je omogućiti novi vid treninga koji se ne bi obavljao samo u standardnim obrazovnim ustanovama, već uvođenjem praktičnog pristupa nastavi – izrada projekata, implementacija projekata u praksi – omogućiti kvalitetno obrazovanje i osposobljavanje studenata, i podsticanje pokretanja inicijativa među studentima i njihovu aktivnu participaciju. Potrebno je obučiti čitav niz ljudi koji bi se angažovali na zadatku zaštite industrijskog nasleđa.
- Buduće strategije razvoja i unapređenja oblasti industrijskog nasleđa treba zasnovati na činjenici da je industrijsko nasleđe ove zemlje i evropsko kulturno nasleđe i težiti tome da se učini i delom korpusa svetskog nasleđa.
- Pored istraživanja samih objekata i konstrukcija, potrebno je sprovesti istraživanje potreba različitih društvenih i socio-demografskih kategorija stanovništva - potencijalnih korisnika ovih prostora (npr. umetnici, mladi ljudi). Istraživanja moraju da se baziraju na političkoj volji i da budu podržana finansijskim sredstvima kako se omogućilo dugoročno planiranje. Na osnovu rezultata tih istraživanja ustanovio bi se okvir i proizveo projekat čija realizacija bi pokazala da su ovakve inicijative moguće.

- U projektima revitalizacije napuštenih industrijskih objekata važan je bottom up pristup rešavanju problema, odnosno uključivanje lokalne zajednice u pronalaženje i određivanje njihovih novih funkcija, novih razloga postojanja i delovanja.
- U formiranju i očuvanju autentičnog identiteta gradova i lokalnih zajednica doprinos svakog pojedinca je dragocen i svako od nas treba da razvije tu vrstu odgovornosti, te je zbog toga neophodno sprovoditi aktivno obrazovanje, aktivan trening budućih stručnjaka i profesionalaca, kao i intenzivno informisanje građana kako bi im se omogućilo, pre svega mladim ljudima, da prepoznaju zanemarene vrednosti u svom okruženju.
- Neophodno je utvrditi na koji način industrijsko nasleđe može poslužiti kao pokretač za lokalnu zajednicu koja jednu napuštenu fabriku neće posmatrati kao simbol odumiranja i stagnacije, već kao mogućnost za stvaranje novog prostora koji će postati mesto života i okupljanja. Projekti usmereni na oživljavanje ovakvih zgrada su potrebni širom Srbije jer su to projekti koji su povezani s jačanjem urbane kohezije i regeneracije.
- Projekti revitalizacije industrijskog nasleđa predstavljaju izazov ali i šansu za sektor kulture koji bi mogao da odigra značajnu ulogu u omogućavanju da se industrijsko nasleđe transformiše u nešto što će imati namenu i funkciju u savremenom životu. Ovakve inicijative se mogu realizovati na nivou celog regiona i ne treba se zaustaviti na lokalnim inicijativama.
- Potrebno je da gradovi i opštine razviju strategije u odnosu na nacionalni kulturni razvoj i odrede strateške pravce delovanja koji bi omogućili konkretne korake, a da sve ustanove koje su uključene u zaštitu kulturnog nasleđa promovišu industrijsko nasleđe.
- Organizacije civilnog društva moraju biti pokretačka snaga u sprovođenju inicijativa ali za projekte ovog tipa neophodno je i uključivanje poslovnog sektora. Budući da ova oblast nije zakonski regulisana, potrebno je da Vlada izradi nacrt zakona koji će omogućiti iste mogućnosti za predstavnike različitih sektora društva i zakonske olakšice za međusektorska partnerstva.
- Važno je građane snabdeti informacijama o značaju industrijskog nasleđa i to se mora raditi intenzivno i kontinuirano uz intenzivno i sistematično uključivanje medija.
- Potrebno je animirati političke elite, raditi na podizanju nivoa svesti i senzibilizaciji političkih elita na svim nivoima u cilju njihovog većeg razumevanja za data pitanja. Industrijsko nasleđe ne spada samo u nadležnost Ministarstva kulture, ono je podjednako važno i za mnoga druga ministarstva koja bi trebalo da budu uključena u proces njegovog oživljavanja.
- Spomenik industrijskog nasleđa mora biti oživljen da bi privukao pažnju. Mora se odrediti svrha, potreba za prenamenu, a zatim te potrebe moraju biti implementirane na praktičan način i u funkciji zaštite nasleđa. Kada javnost i društvo saznaju koji su benefiti od takvog jednog prostora mnogo će više podržati ideju.
- Trebalo bi ustanoviti agenciju koja će izvoditi studije izvodljivosti za reanimaciju i reaktivaciju industrijskog nasleđa, ustanoviti/identifikovati nadležno telo koje će biti odgovorno za sve inicijative koje se pokreću u zemlji. Na taj način bi se obezbedila transparentnost pokrenutih inicijativa i stvorila mogućnost za povezivanje različitih aktera na realizaciji zajedničkih projekata.
- Takvo telo bi olakšalo i uspostavljanje mreže pojedinaca, NVO, predstavnika državnih vlasti, poslovnog sektora i njihovo zajedničko delovanje i doprinelo strateškom razvoju, bilo da je reč o strategiji održivog lokalnog razvoja ili razvoja na državnom nivou.
- Prostori u revitalizovanim industrijskim objektima ne bi trebalo da budu dati na korišćenje isključivo institucijama kulture već i svima onima koji bi mogli da investiraju i vode računa o njihovom očuvanju ali i o njihovoj ekonomskoj održivosti.